

З самого початку свого заснування Державний Земельний банк отримав окрім резервного фонду у 50 млн. крб., ще й земельний фонд у 142 тис. десятин вартістю в 19 млн. 800 тис. крб. [8], шляхом перерахунку в його розпорядження маєтків, придбаних колишніми банками і переданими йому з їх ліквідацією. В перспективі передбачалося сконцентрувати в його розпорядженні до 10 млн. десятин землі. З метою якнайшвидшого переведення в життя закону від 14 червня 1918 р., частину земельного фонду Банку було одразу призначено для перепродажу селянам. З цього приводу гетьман згадував: "З одного боку, потрібно було показати народowi, що в уряді не лише на словах, але й на ділі є прагнення збільшити земельну площу, що належала дрібним власникам; з іншого боку, бажання всіляко перешкоджати збільшенню цін на землю при розпродажі її селянам примусило уряд видати закон, за яким усіляка крупна ділянка землі може бути продана повністю виключно лише у Державний Земельний Банк або селянам, але в останньому випадкові лише ділянкою не більш як 25 десятин" [1, 201]. Земельний банк мав скуповувати різні землі для подальшої передачі їх на довготерміновий викуп селянам.

Однак, разом з тим, від Міністерства фінансів правління Банку було надано особливу інструкцію не купувати тих маєтків, що в загальному обсязі (тобто повністю) не надаються до парцеляції. Згідно з розпорядженням міністра земельних справ, ті землі, що не підлягають парцелюванню, але являють собою велику державну і господарську вартість (як-то ліси тощо), не передавалися до фонду Державного Земельного банку. Замість них у Банк переводилися так звані оброчні статті. Якщо ж Банком малося купуватися нерухоме майно сільськогосподарського значення, що перебувало в оренді, то така оренда достроково припинялася. Для регуляції купівлі-продажу таких господарств було ухвалено окремий закон. Згідно з ним, як виняток, було сказано, що для земель "у сівооберт коїх входять посіви цукрового буряка, в випадку купівлі їх Державним Земельним Банком [орендні угоди – П.Г.-Н.] зберігають силу після продажу землі Банком протягом строку, що встановлюється в кожному окремому випадку, при відсутності угоди Банку з орендаром, місцевими земельно-ліквідаційними комісіями; комісії ці виявляють у кожному окремому випадкові також і розмір площі, відносно котрої зберігається протягом вказаного терміну сила орендної угоди" [9]. Такі справи мали вирішуватися на підставі Положення "Про тимчасові Земельно-ліквідаційні комісії", склад яких поповнювався ще й двома представниками Спільки орендарів, якщо така існувала в певній губернії.

Центральний осередок Державного Земельного банку розташовувався у Києві (правління містилося по вул. Володимирській, 10 [10]). На підставі §85 Статуту Банку і згідно з обранням Київського Обласного Союзу землевласників, 29 серпня 1918 р. міністр фінансів А. Ржепецький призначив членами Комітету догляду Державного Земельного банку (з 1 вересня того ж року) О. Зноска-Боровського, Ф. Мазаракі та П. Оголевця [11]. Банк мав 8 відділень у губерніях України, при кожному з яких існували й спеціальні Ради відділів Земельного банку, а 5 вересня 1918 р. остаточно вирішилося й питання про керівників філій Банку в провінції. Управителями відділень,

зокрема, стали (всі з 1 вересня 1918 р.): Волинського – П. Н. Яценко, Катеринославського – В. В. Горицький, Київського – В. М. Верховський, Одеського – П. І. Грицевич, Подільського – Л. Е. Сметанкін, Полтавського – П. О. Афремов, Харківського – М. М. Любімов, Чернігівського – М. П. Масловський [11].

Свої операції Державний Земельний банк офіційно відкрив 1 вересня 1918 р., про що було широко повідомлено у пресі [11]. Підсумовуючи наприкінці літа 1918 р. підсумки роботи уряду Ф. А. Лизогуба, тогочасний статист-дослідник мав повне моральне право у фінансовій сфері відзначити, що "установленням Державного Земельного Банку, Кабінет поклав на широкий шлях державний іпотечний кредит в інтересах підтримки і розвитку нового земельного укладу, встановленого земельним законом" [7, 26 зв.]. Однак оптимізм дописувача не виправдався. Державний Земельний банк не встиг виконати свою історичну роллю у наділені землею малоземельних селян та у створенні глибокого й міцного шару хліборобів-середняків в Україні. В середині грудня 1918 року Гетьманат було повалено. Разом із його ліквідацією до занепаду прийшла й аграрна реформа щодо створення селянина-власника та її акумулятор і фінансовий рушій – Державний Земельний банк.

1. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; – Філадельфія, 1995.
2. Народня воля. – 1917. – 12 грудня.
3. Гнатюшак М. Державні гроші України 1917-1920 років. Глюстрований історично-іконографічний нарис. – Київленд: Український музей-архів, 1974.
4. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Т. 3. – Відень: Український соціологічний інститут, 1921.
5. Державний вістник. – 1918. – 6 вересня.
6. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. – Т. 2. – Ужгород: Накладом Осита Цюпки, 1930.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2.
8. ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 71.
9. ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 14.
10. Державний вістник. – 1918. – 5 жовтня.
11. Державний вістник. – 1918. – 13 жовтня.

Н.А.Ковальова

"ГОСТРІ КУТИ" АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, АБО ЧІЙ ІНТЕРЕСИ ВІДОБРАЖАЛА ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Кожен новий уряд, який у роки революції та громадянської війни приходив до влади, намагався вирішити земельну справу по-своєму, відкидаючи досвід попередників та практику реформування аграрної галузі у інших країнах. Революційні події, політична нестабільність, деградація державної влади більш відчутно проявилися у сільській місцевості, зробивши становище в українському селі навесні 1918 р. "майже трагічним" [1, 238]. Політика соціалізації землі, пропагована Центральною Радою, загострила відносини між різними верствами селянства, зруйнувала традиційні способи набуття землі, а відсутність власності на землю та на вирощений

врожай стали на перешкоді посівній кампанії, що у сільськогосподарській країні загрожувало голодом. Закономірним наслідком провалу земельної політики Центральної Ради стало відновлення урядом Української Держави П. Скоропадського приватної власності на землю та проголошення розробки нової аграрної реформи.

Дослідженню різних аспектів земельної реформи Української Держави присвячено значну кількість наукових статей [див. напр.: 2; 3; 4], дисертаційних праць [5; 6; 7], розділів у монографіях [8; 9; 10]. Загалом науковці досить детально розкривають етапи та особливості проведення урядами Української Держави земельної реформи, основні причини її невдачі [4]. Однак багато інших аспектів, пов'язаних з розробкою та реалізацією земельного законодавства Української Держави, враховуючи появу нових досліджень та розширення історіографічної бази, вимагають уточнення, систематизації та подальших досліджень.

Метою пропонованої статті є аналіз суперечливих аспектів земельного законодавства Української Держави. Виявлення та характеристика таких "гострих кутів" аграрного законодавства дає можливість з'ясувати основні недоліки земельної реформи П. Скоропадського, вплив на її формування позиції гетьмана, інтересів поміщиків, селян, громадськості, науковців.

Реформування аграрної сфери для самого П. Скоропадського стало справою "великої політичної ваги" [8, 143]. Саме політичні міркування стали основними для гетьмана при розробці програми аграрної реформи: "З точки зору економічної, аграрна реформа не витримувала критики, вона просто в даний час не була потрібна. З точки зору політичної вона була край необхідна, і тут доводилося керуватися лише державною необхідністю, а не інтересами приватних осіб" [11, 54].

Свої радикальні наміри в земельній справі гетьман проголосив 29 квітня 1918 р. у "Грамоті до всього українського народу", а уряд підтвердив їх у повідомленні Ради Міністрів від 10 травня 1918 р.: основними орієнтирами аграрної політики визначалися принципи державного втручання в земельну справу і примусового відчуження великого землеволодіння.

Оскільки суспільні настрої були розбурхані революцією, агітацією соціалістичних партій і особливу критику викликав принцип викупу за землю, для незаможних верств селянства "повільна і законірна реформа земельних відносин" вважалася поверненням панщини [12, 198]. На думку Д.І. Дорошенка, наділення землею всіх мало- та безземельних селян, як це планувала зробити ще Центральна Рада, було утопією. Земельна реформа Української Держави мала полегшити той процес переходу землі від поміщиків до селян, який розпочався задовго до революції і землю могли придбати селяни-хлібороби, які мали великі запаси паперових грошей, а також могли отримати кредити Державного земельного банку [12, 197].

Вже 14 травня 1918 р. Рада Міністрів розпочала детальне обговорення справи земельної реформи, яка, незважаючи на всі заяви гетьмана, виявилася набагато складнішою. 14 червня 1918 р. гетьман ухвалив "Тимчасовий закон про право продажу та купівлі землі

поза міськими оселями". Кожен власник сільськогосподарських маєтностей міг продати всю свою землю, однак придбання землі обмежувалося 25-десятиною нормою [13]. При цьому закон 14 червня 1918 р. не визначав ціну на землю (її встановлювали землевласники), носив добровільний характер і не спонукав поміщиків продавати свої маєтки, а також створював нові можливості для земельних спекуляцій. Реалізація закону покладалася на державні установи (Державний земельний банк та земельні комісії), які знаходилися ще в стадії формування і цей процес розтягнувся на досить тривалий час. Невдоволеними через невирішеність цих питань залишалися як поміщики, так і селяни.

Дрібні та середні власники, налякані революцією, самі намагалися розпродати свої маєтки, однак великі землевласники, які проживали у столиці чи за кордоном, без втручання держави землю не бажали продавати [14, 56-57, 110]. Не погоджувався з основними положеннями гетьманської програми Союз земельних власників. Свій протест проти відміни великої та середньої приватної власності висловили у листах міністру землеробства Сумський союз земельних власників (24 серпня 1918 р.) та Союз хліборобів Харківської губернії (10 вересня 1918 р.). Така політика, на їх погляд, посилювала анархію на селі й могла викликати продовольчу катастрофу [15, 16-19, 20].

Через небажання землевласників продавати свої землі уряди П. Скоропадського не змогли вирішити питання поповнення державного земельного фонду. У липні – серпні 1918 р., за офіційними даними, земельний фонд складав лише 150 тис. десятин [16, 23 липня, 28 серпня]. Купувати землю та розподіляти її між безземельними і малоземельними селянами мав Державний земельний банк, діяльність якого розпочалася 1 вересня 1918 р. [16, 3 вересня]. Для потреб реформи уряд міг залучити близько 4 млн. дес. землі [17, 39]. Однак у листопаді 1918 р. запас Державного земельного банку складав близько 700 тис. дес. (140 тис. дес. власної, 110 тис. – запропонованої для купівлі землевласниками, 500 тис. – державні землі) [17, 34зв]. За спостереженнями Д. Донцова, земля продавалася лише у колі великих землевласників по "закладним" [9, 549]. У Чернігівській губернії пропозицій про продаж землі не поступало – вона здавалася в оренду, що приносило значні прибутки власникам [18].

Інтереси землевласників та селян в уряді Ф. Лизогуба намагався узгодити міністр земельних справ В.Г. Колокольцев, якого вважали прихильником "середньої лінії" у проведенні земельної реформи. Однак восени 1918 р. його позиція підтримки вільного продажу землі, вигідна для землевласників, уже суперечила інтересам реформи [14, 130].

Серед селян основною опорою гетьманського режиму виступала Українська демократично-хліборобська партія. Оскільки прошарок селян-хліборобів в українському селі був не чисельним, більша частина селянства негативно поставилася до земельної політики гетьмана. У травні 1918 р. проти гетьманської влади виступили підбурювані українською місцевою адміністрацією селяни Подільської та Чернігівської губерній. Невдоволення аграрною політикою гетьмана відчувалося у Херсонській та частково Таврійській губерніях, а

Київщину, Чернігівщину, Волинь, Катеринославщину навесні – влітку 1918 р. охопили селянські повстання [10, 92, 96]. Восени 1918 р. по селах стали поширюватися більшовицькі настрої, селяни не поспішали купувати землю. Аграрна реформа затягувалася, політичне становище Української Держави та її союзників було непевним.

Найбільш яскраво суперечливість позицій різних політичних сил та сторін, зацікавлених у проведенні земельної реформи, проявилася восени 1918 р. під час роботи урядових аграрних комісій. Перша аграрна комісія, створена при Міністерстві земельних справ під керівництвом В.Г. Колокольцева, працювала з 15 серпня до 21 жовтня 1918 р. Друга урядова комісія – "Попередня Нарада з аграрного питання" – діяла 3-10 листопада під керівництвом нового міністра земельних справ В.М. Леонтовича, колишнього члена партії українських соціалістів-федералістів. Рішення про скликання третьої урядової комісії – "Особливої Народи для вироблення підвалин земельної реформи і пов'язаних з нею законів" під керівництвом гетьмана П. Скоропадського – та її статут було схвалено 11 листопада. Відомо п'ять засідань цієї наради: 23, 25, 29 листопада і 6 грудня головував заступник міністра землеробства В.Е. Брунст [17, 35зв, 41, 44, 49, 64], а на п'яте засідання 10 грудня вперше завітав гетьман П. Скоропадський [17, 60зв, 64].

16 жовтня 1918 р. аграрна підкомісія ухвалила остаточну редакцію земельного законопроекту, який був розроблений під керівництвом В.Г. Колокольцева [19, 30, 32-33]. Згідно з ним держава через рік мала викупити у поміщиків надлишкові земельні володіння і розпродати їх в одноосібну власність селянам (безземельні господарі позбавлялися права купівлі). Чинності закону в першу чергу підлягали орендні землі та господарства з екстенсивним обробітком [19, 32]. Однак аграрна комісія, розглянувши 17, 18 і 21 жовтня законопроект постатейно, відхилила його, а учасників підкомісії В.Г. Колокольцева звинуватила в радикальності.

Засідання другої аграрної комісії велося швидше і конструктивніше при значно зменшеному її складі. "Проект загальних підстав земельної реформи" був вироблений 8 листопада, а 10-го – пропозиції підкомісії М.М. Черненкова поступили на розгляд урядової наради [17, 28]. Цей документ, у порівнянні з попереднім, пропонував більш рішучі заходи: всі великі приватновласницькі господарства підлягали примусовому викупу державою і розпродажу через Державний земельний банк сільському населенню, але не більше 25-ти дес. в одні руки (основною умовою реформи було ведення власного господарства й безземельні селяни не мали права придбання землі). За висококультурними приватновласницькими господарствами зберігалися по 150 – 250 дес., а за маєтками цукрової промисловості та наукового значення – в 5 разів більше (750 – 1250 дес.) [19, 36-38]. Очікуваний економічний ефект цього законопроекту теж був незначним: селянське землеволодіння могло збільшитися в середньому на 1,6 дес. на господарство, а культурні господарства знищені. Перевагою законопроекту комісії В.М. Леонтовича можна вважати більш досконале юридичне та економічне обґрунтування основних положень реформи.

Однак "Попередня Нарада" на засіданні 10 листопада 1918 р. більшість статей законопроекту

(5, 7, 10 і 11) повністю, а інші частково повернула для доопрацювання в підкомісію [17, 29-31зв].

Третя аграрна комісія, яка працювала в умовах розпочатого Директорією повстання, через постійні дискусії загального характеру до постатейного обговорення земельного законопроекту В.М. Леонтовича так і не приступила.

Різна результативність роботи аграрних комісій зумовлювалася їхньою чисельністю та представництвом. До складу аграрних комісій входили вчені урядовці, представники громадських організацій, вчені. Найбільш широким був склад третьої комісії під головуванням гетьмана: нами нараховано 64 постійних учасників та 9 заступників [17, 19-22, 80зв]. Своїх представників делегували такі громадські організації, як: Київський обласний Союз земельних власників, Всеукраїнський Союз хліборобів-власників, Спілка хліборобів-демократів, Союз земельних орендарів, Всеросійське товариство цукрозаводчиків, Союз промисловості, торгу, фінансів і сільського господарства – "Протофіс". Саме такий консервативний склад, на наш погляд, і унеможливив прийняття будь-яких рішень щодо проекту земельної реформи та створив ту ситуацію, яка склалася на засіданнях, де "питанню кінних заводів приділено більше уваги, ніж інтересам селян" [2, 269-270].

Вчені та фахівці-аграрії, які входили до складу урядових комісій (В.Т. Шацький, А.І. Ярошевич, В.А. Косинський, К.Г. Маньковський, С.Л. Франкфурт, Л.М. Яснопольський, К.Г. Воблий, М.М. Цитович, М.М. Черненков, І.М. Подольський) дбали переважно про розробку економічних підстав реформи та підготовку відповідної статистичної бази, орієнтуючись на проведення багатопланової й довготривалої земельної реформи. При цьому більшість вчених, за винятком деяких фахівців (В.А. Косинський, В.Т. Шацький, І.М. Подольський) [19, 2зв, 3, 7, 19зв], не бажала враховувати політичну ситуацію в країні і, зокрема інтереси селянства. Завдяки спільній позиції вчених та великих землевласників були відхилені земельні законопроекти комісій В.Г. Колокольцева та В.М. Леонтовича. Кожна сторона, представлена в комісії (землевласники, члени політичних партій, науковці), захищала свої інтереси і не бажала шукати компромісного рішення. У повній мірі здійснився прогноз Є. Чикаленка щодо долі уряду та аграрної реформи, висловлений ним 22 жовтня 1918 р.: гетьманський уряд не зміг задовольнити інтересів "ні селянства, ні панства" [14, 149].

Основним ініціатором земельної реформи виступав гетьман П. Скоропадський, який розглядав її з політичних міркувань, однак рішучих заходів щодо її реалізації не вживав. Діяльність аграрних комісій, які мали підготувати соціально-економічне обґрунтування реформи, виявилася неефективною – вони так і не змогли розв'язати ті "гострі кути", створені законом 14 червня 1918 р. Вирішення аграрного питання вимагало втручання у сферу матеріальних та економічних інтересів значної частини населення, а також зміни вікових традицій суспільного життя. У зв'язку з цим суспільні настрої, погляди окремих діячів та інші перешкоди на шляху аграрної реформи виступають перспективними напрямками подальших досліджень.

1. Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914 – 1923 рр. – Т.1. – Рівне: "Рівненська друкарня", 2005.
2. Терела Г.В. Законодавче регулювання земельних відносин в Українській Державі П.Скоропадського // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти (збірник статей)*. – Вип. II. – К.: "Рідний край", 2000.
3. Корноненко С.В. Аграрна політика Гетьманату: теоретичний аспект // *Український селянин*. – 2004. – № 8.
4. Пиріг Р.Я. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // *Український історичний журнал*. – 2006. – № 3.
5. Мякота С.Е. Економічна політика уряду Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. н. – К., 1997.
6. Проданок Ф.М. Внутрішня політика Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 року): Автореф. дис. ... канд. іст. н. – К., 1997.
7. Терела Г.В. Аграрна політика Української Держави П.Скоропадського: Автореф. дис. ... канд. іст. н. – Запоріжжя, 2000.
8. Ресніт О. Павло Скоропадський. – К.: Вид. дім "Альтернативи", 2003.
9. *Історія українського селянства. Нариси*. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2006.
10. Ковальова Н.А., Корноненко С.В., Малиновський Б.В., Михайлюк О.В., Морозов А.Г. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917-1921 рр.). – Черкаси: Арт, 2007.
11. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.-Філадельфія, 1995.
12. Дорошенко Д.І. *Історія України, 1917-1923*. – Т.2. – К.: Темпора, 2002.
13. *Державний вестник*. – 1918. – 16 червня.
14. Чикаленко С. Щоденник (1918 – 1919). – Т.2. – К.: Темпора, 2004.
15. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ). Ф.1061. – Оп.3. – Спр.13.*
16. *Голос Києва*. – 1918.
17. ЦДАВОВУ. – Ф.1061. – Оп.3. – Спр.6.
18. *Київська думка*. – 1918. – 11 жовтня.
19. ЦДАВОВУ. – Ф.1061. – Оп.3. – Спр.12.

В.В. Ромащенко

ГОЛОВНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО (1918 р.)

Доба гетьманату П. Скоропадського – одна із суперечливих сторінок національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр., перші спроби вивчення якої беруть свій початок у міжвоєнний період, а її історіографами були безпосередні учасники тих буремних подій [1-5]. Однак наявність у їх середовищі представників різних політичних поглядів та гострі дискусії між ними, метою яких було доведення власної правоти, не могло не позначитись на об'єктивному висвітленні історії Української Держави протягом 20-тих – 30-тих років ХХ ст.

Поряд із цим, досить однобічно трактувалися події 1918 року в Україні і за радянських часів. У центрі досліджень радянських істориків провідне місце займала боротьба українського селянства проти австро-німецьких загарбників та гетьмана П. Скоропадського, як їх ставленника. Інші питання або свідомо замовчувались, або були просто сфальсифіковані.

Лише із здобуттям Україною державної незалежності на початку 90-х років ХХ ст. відбулися визірлі зміни у підходах до вивчення як національно-визвольних змагань 1917 – 1921рр. в цілому, так і періоду гетьманату П. Скоропадського зокрема. В сучасних умовах розвитку історичної науки дослідники досягли вагомих результатів у висвітленні зазначеної проблеми [6-11]. Зі свого боку, автор даної статті, проаналізувавши внутрішню та зовнішню становище в Україні першої половини 1918 р., намагається визначити головні напрями внутрішньої політики гетьмана П. Скоропадського.

Становище, в якому перебувала Україна навесні 1918 р., мало всі ознаки глибокої соціально-економічної та політичної кризи. Центральна влада втратила контроль за владою на місцях, що перетворювало останню на повного господаря в краї. За свідченням Д.Дорошенка, наявність українського уряду відчувалась лише в Києві [2, 8]. Майже повністю була зруйнована торговельно-фінансова система. У досить скрутному становищі перебувала промисловість. Зокрема, різкого падіння зазнала продуктивність праці у вугільній промисловості й на залізничному транспорті [6, 158].

Зважаючи на те, що Україна в значній мірі була аграрною країною, найбільшої гостроти набули відносини на селі. З-поміж усього іншого, головною причиною цього став доволі радикальний земельний закон прийнятий Центральною Радою в січні 1918 року. В його основу покладался принцип соціалізації землі, за яким проходила конфіскація маєтків у великих землевласників та передача їх у земельний фонд з подальшим перерозподілом серед незаможних категорій селян. Скасовувалась приватна власність на землю, яка виводилась зі сфери товарно-грошових відносин і оголошувалась загальнонародною власністю [6, 142]. Зазначений закон не лише не сприяв поліпшенню ситуації в Україні, а навпаки викликав невдоволення як з боку великих землевласників-поміщиків, так і заможних селян [7, 47].

З іншого боку, земельна політика Центральної Ради стала причиною погіршення стосунків з командуванням австро-німецького військового контингенту [12, 123]. Йому вкрай не байдуже було споглядати, яким чином розвивалось господарське життя в Україні. Австро-німецька окупаційна влада головним чином піклувалась про безперервне постачання продуктів харчування до своїх держав.

Розуміючи усю складність соціально-політичного становища в Україні П.Скоропадський, прийшовши до влади, першочергові свої кроки спрямував на розв'язання аграрного питання. Вже у "Грамоті до всього українського народу" від 29 квітня 1918 р. було задекларовано намір відродити приватну власність, яка мала стати серцевиною господарських відносин [13]. Іншими законодавчими актами передбачалось реалізувати слідуючі напрями у проведенні широкої аграрної реформи:

- здійснення всіх перетворень за цілковитою відповідальністю уряду;
- створення державного земельного фонду за рахунок державних, церковних і частини приватних земельних ділянок для потреб малоземельних господарств;
- створення дрібних, але економічно міцних господарств;